Schmidt Erika

Brassai és az idegen nyelvek oktatása

I. Kezdetben csupán nyelvoktatási kérdések iránt érdeklődőként terelődött figyelmem Brassai idegennyelv-oktatási művére, a *Die reform des Sprachunterrichts in Europa*-ra (Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok, 1882). Ennek, a nyelvoktatási kérdésekben talán legátfogóbbnak mondható műnek az olvasása közben azonban nemcsak módszertani értékekre leltem, hanem leíró nyelvészeti gondolatai is felkeltették érdeklődésemet. Meg kell azonban jegyezni, hogy Brassai-ival nyelvtudományi tekintetben is érdemben foglalkozó Fitz József és Gál Kelemen a *Sprachunterricht* értékelésekor – mondhatni teljesen érthetően – nem leíró nyelvészeti kérdések szöbahozatalában látja a mű jelentőségét.

II. A következőkben éppen a fentiek figyelembe vételével, két kérdéskörre szeretnék összpontosítani: a nyelvoktatás kérdéseire, valamint Brassainak a mondattal kapcsolatos fejtegetéseire.

A) A nyelvoktatás kérdései

A *Sprachunterricht*-ben Brassai áttekinti az idegennyelv-tanítás módszertanának történeti fejlődését, bemutatja a különböző eljárások erőit, hibáit és saját, önállóan kidolgozott módszerét. A történeti áttekintésben az értékelés alapvető szempontja ez: a tankönyvírók és általában a nyelvtanítók felismerik-e a nyelvet beszélőnek és a nyelvet éppen tanulónak a nyelvtannal szembeni viszonyban mutatkozó különbséget.

A Brassai emlegette Donatus, Meidinger, illetőleg Kühner-féle grammatikáról nem állítható, hogy figyelembe vennék a nyelv meg a nyelvtanítás közti eltéréseket. A nyelvtani rendszert deduktív módszerrel írják le, a diáktól tehát csak memorizását várják el.¹²³ Gyökeres változást az induktív módszer bevezetése hozott. A szöveg ennek alkalmazásakor nem a szabály illusztrálását szolgálja, hanem elvonását teszi lehetővé. Ez pedig a diák önálló gondolkodását tételezi föl.

A továbbiakban Jacotot kissé talán szélsőséges módszerét érinti. e módszer kudarcát Brassai nem az analízis és induktív szabályalkotás hiányában, hanem az így tanítani képes tanárok hiányában látja.

Vizsgálja ezen kívül Francois Gouin 1880-ban publikált nyelvtanítási és – tanulási módszerét (*Exposé d'une nouvelle méthode linguistique. L'art d'enseigner et d'étudier des langues*).¹²⁴ a Gouin-módszerrel kapcsolatban természetesen csak a Brassai által elfogadott felismerésekről szólnék. A legfontosabbak a következők:

Gouin szerint az idegen nyelvek tanulásakor is a gyermek nyelvtanulási metódusát kellene reprodukálni.

A beszéd, ezen belül a „mondatok” szerepe, Jacotot-nál, Gouin-nél is döntő. A szavakat ti. „mondatban” kell megismerni.

A gyermek, idézi Gouin-t, elsősorban a mondat legfontosabb, legnyomatékosabb részét hallja. Ez pedig – példái alapján – az igei állítmány.

„Németországban évente harmincezer könyv jelenik meg. Hol van Lichtenberg? Hol van Lichtenberg? Hol van Lichtenberg?”

¹²³ Meidinger 1783-ban megjelent francia grammatikája német példákat ajánl fordításra. Ugyanezt teszi a klasszikus nyelvre vonatkozóan. Kühner kb. Hatvan év múlva klasszikus nyelvekre vonatkozóan. A fentiek Donatus-szal szemben ennyi újat hoznak.

¹²⁴ Brassai szerint nem derül ki pontosan, hogy Gouin idegen nyelvként a francia vagy a német nyelvet kívánja-e tanítani.

Felismeri Brassai az igeidő és a mondat ideje közti eltéréseket (napjainkban ezzel főként Kiefer Ferenc foglalkozik).¹²⁵

Felfigyel a mondatalkotás és – megértés ellentétes irányú folyamatára (ez az, amit a Dependenzgrammatik a beszélő szemszögéből a hierarchikus, logikai rend lineáris, nyelvteni renddé alakulásának nevez, illetőleg visszaalakulásának a megértés folyamán).¹²⁶

Brassai mindezt tizenkét pontban összefoglalt általános oktatásmódszertani elvekkel és magára a nyelvoktatásra vonatkozó kilencpontos módszerjegyzékkel egészíti ki. Gouin művének kritikai tárgyalásakor saját, az 1867-es akadémiai székfoglalóban kifejtett nézeteit ismétli meg.¹²⁷ Brassai persze – Gouinnel ellentétben – már 1867-ben sem kipróbálandó, hanem már kipróbált elvekről beszél. Hiszen több kiadást megért francia és német nyelvkönyvek állnak mögötte (*Ingyen tanító francia nyelvmester, Okszerű Vezér a német nyelv tanulásában*). Módszerét a *Sprachunterricht*-ben különben jellemzően a latin nyelv példáján mutatja be, szerkezeti szempontból a nyelvkönyvekhez képest jelentős eltérés nélkül.

Dolgozatomban Brassai néhány különösen előremutató „fogására” is utalnék.

Fontosnak tartja a fordítás együttes alkalmazását, a háromszintes ismétlést (korábban végzett gyakorlatok, műveletek felidézése, a korábban tanult szavak új formákba alakítása, új formák visszaalakítása korábban tanultakba), kezdetben részleges, fokozatosan kiegészített főnév- és igeragozási sorok összeállítását, mégpedig önállóan a diák által.

Brassai szerint a gyakorlatok elvégzése természetesen csak mondatban képzelhető el. Így bontakozik ki szükségszerűen a második kérdéskör:

B) Brassainak a mondatdal kapcsolatos fejtegetései

1. A német nyelvléirési terminológia egyik hiányosságára hívja fel a figyelmet. A németben a nyelvteni mondat megjelölésére alkalmazott *Satz* helyett új, megfelelő megnevezést lát szükségesnek. A *Satz*ot azért nem vetné el, mert logikai fogalom, mely tehát kvalitatív, a nyelvteni mondatnak alárendelt fogalom. De nem fogadja el a *periode* megnevezést sem, mivel ez kvalitatív fogalom.¹²⁸ Az előzőkkel szemben ő a *phrase* terminust alkalmazza.

A *periode*-t Brassai ‘összetett mondat’ értelemben használja. Olyan *phrase* ez, amelynek összetevői maguk is *phrase*k. A *periode* a mondatrészek egyik módosulási lehetőségeként jön létre.¹²⁹ Mivel, – mint ahogyan ma mondanók – az egyszerű mondatrészek mellékmondatná alakíthatók. Ez Brassainál így jelenik meg: „A periode tartalmazta *phrasékat* az egyszerű vagy bővített *phrase* azon részeinek tulajdonsága alapján különböztetem meg, amelyeket képviselnek. Így vannak *kiegészítő phrasék*, elsődleges és másodlagos *melléknévi phrasék*, továbbá az effajta *phrasék halmozásai*.”¹³⁰

2. A *Sprachunterricht*-ben Brassai szól a modern szövevtani megjelöléssel aktuális tagolásnak nevezett kérdéstről is, mellyel különben már német nyelvtenában is szembesült.¹³¹ Abban ugyanis a következő tagolást javasolja: nevezzük szubjektumnak azt, ami az ige előtt áll, f ü g g e t l e n ü l

¹²⁵ L. tőle *Az előfeltevések elmélete*. Bp., 1983.

¹²⁶ Th. Lewandowski, *Lingwistisches Wörterbuch*. I. Quelle & Meyer, Heidelberg-Wiesbaden, 1991. 214. 1.

¹²⁷ Gouin művét a német nyelvészekkel is Brassai ismertette meg. Lást Fitz József, *Brassai Sámuel*. Bp., 1911. 71. 1.

¹²⁸ „... der satz ist eine qualitative der phrase als genus, wie andererseits die periode auch eine solche, jedoch quantitative ist” (az idézetek és szavak eredeti helyesírását itt is, a továbbiakban is megőrzöm S.E.): *Sprachunterricht*. Kolozsvár. Sumptibus Editorum Actorum Comprationis Litterarum Universarum. London, Trübner & CO. 6. 1. – Az idézett művek helyesírását mindig megőriztem. S. E.

¹²⁹ a mondatrészek másik módosulási lehetősége a halmozás. Ez bővített mondatrészeket és ebben az értelemben vett bővített mondatokat eredményez: „[Durch häufung] wird in der tat nur das bezüglichliche element erweitert, aber die benennung wird auf die phrase selbst übertragen und sie selbst als eine «erweiterte» genannt”: *Sprachunterricht* 81. 1.

¹³⁰ „Ich unterscheide die in der periode enthaltenen phrasen je nach der beschaffenheit der bestandteile des einfachen und erweiten phrase, die sie vertreten. Es gibt mithin *ergänzungssphrasen*, primäre und sekundäre *beiwortsphrasen*, und dann auch *häufungen* von derlei phrasen”: *Sprachunterricht* 84.1.

¹³¹ *Elméleti és gyakorlati német nyelvten*. Kolozsvár. Stein János M.K. egyetemi könyvkereskedés, 1896.

s z ó f a j i é r t é k é t ő l és ebből következő mondatgrammatikai szerepétől. Ezt a gondolatot a Sprachunterricht-ben a következőképpen viszi tovább. A szubjektum a mondat első része, mindig ismert, mellékhangsúllyal bír. A predikátum mindig az ismeretlen rész, viszont ebben a rejlik a mondat lényege, mindig itt az ige (a kopulát kivéve), erre esik a beszéd és a mondat hangsúly. Mindez akkor is érvényes, ha a szubjektum a második helyre kerül a mondatban.

Efféle mondattagolás alapján vezeti be 1869-ben Georg von Gabelentz a pszichológiai alany és – állítmány fogalmát.¹³² Vonatkozó nézeteit Brassai szóban már a 40-es években, 1853-ban a Pesti naplóban pedig írásban is kifejtette. A mondat két részének megnevezésére a *phrasenfuss* ‘mondatláb’ és *phrasenleib* ‘mondattest’ megjelöléseket javasolja.

3. A nyelvoktatás alapja – tanítja Brassai – az egyszerű tőmondat. Ez állhat egyetlen állítmányi szerepű igéből, vagy alany és állítmány „testes” kapcsolatából, melyben az alany szerepét főnév vagy személyes névmás töltheti be. A phrase mind a főnévi, mind a személyes névmási alany esetében kétféleképpen hangsúlyozható és ennek megfelelően kétféleképpen dekódolható. Brassai példamondata „Frater dormit,” egyaránt válaszolhat a „qui dormit?” és „quid agit?” kérdésre. Ez a megállapítás különösen fontos a személyes névmásokkal kapcsolatban, mivel ezek kitétele a latinban és a „vele lélekben rokon” (értsd: neolatin) nyelvekben nem kötelező. Kitételükkor a személyes névmások („persönliche fürwörter”) viszont „nem csupán megjelölői a cselekvő személynek, hanem mindig nyomatékos kiegészítésként használatosak, következésképpen mindig hangsúlyosak. A phrasék tehát, amelyek ezeket [ti. személyes névmásokat – kiegészítés tőlem S.E.] tartalmazzák, többnyire egyértelműek.”¹³³

Ezt a sajátságot a magyar szakirodalom, legalábbis Károly Sándor tanulmánya óta, a szövegmondatnak tulajdonítja.¹³⁴ Kontextus hiányakor azonban ezeket a mondatokat nem tekinthetjük szövegmondatoknak.

Ezzel kapcsolatban Elekfi László az 1988-as budapesti nyelvészkonferencián a Károly-féle dichotómia felülvizsgálatát javasolja.¹³⁵ Elekfi szerint ugyanis „a rendszermondat és a megnyilatkozás közé is be kell iktatnunk még egy fogalmat, a megnyilatkozás-típust”.

¹³² Gabelentz értekezését, az „Ideen zu einer vergleichenden syntax. Wort und satzstellung”-ot idézi is Brassai, Sprachunterricht 87. 1.

¹³³ [Die nominative der persönlichen fürwörter] „sind in der lateinischen und anderen ihr geistig verwandten sprechen keineswegs bloß bezeichner der handelnden oder leidenden person, sondern werden stets als nachdrückliche ergänzungen gebraucht, foglich erhalten sie immer accente. Phrasen also, die sie enthalten, sind gewöhnlich nur eindeutig”. Sprachunterricht 74. 1.

¹³⁴ L. tőle: *Mondat és megnyilatkozás*: Néprajz és Nyelvtudomány 24-5 (1980-1981). 49-62.

¹³⁵ L. tőle: *a mondat fogalmának alakulása Brassai mondatszemléletében*. In: tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk.: Kiss Jenő és Szűts László. Akadémiai Kiadó. Bp., 1991. 150-5.

III. Mint a szakirodalomból kiderült, a Brassai mondatkoncepciójával foglalkozók megállapításait elsősorban a következő művekre alapozták: *Tudományrend a kolozsvári unitarium collegium alsóbb osztályaiban* (Vasárnapi Újság 505. sz. 25–26. hasáb); *Okszerű Vezér a német nyelv tanulásában* I, II (1845, 1847); *Tapogatózások a magyar nyelv körül* (Pesti Napló 1852. 802–3); *Logika, lélektani alapon fejtegetve* (Pest, 1858).

A Sprachunterricht áttanulmányozás azonban, mint a fentiekből talán kitetszik, feljogosít arra, hogy ezt a művet a Brassai-féle mondatkoncepció egyik figyelmen kívül hagyható forrásaként tartsuk számon.